

Branko Radonić

PRILIKE U VRGORSKOJ KRAJINI U VRIJEME OSMANSKE UPRAVE I NEPOSREDNO NAKON OSLOBOĐENJA VRGORCA 1690. GODINE

Pojam Vrgorska krajina označava područje između jugoistočnih obronaka planine Biokovo i hercegovačke granice. Povijest ovog kraja označena je njegovim položajem na granici. „Vrhgorac“, grad na vrhu gore, naziv je dobio prema položaju s kojeg se stoljećima nadgledala granica. U stvaranju današnje dalmatinske granice, za vrijeme burnih razdoblja 16. i 17. stoljeća, Vrgorac i Vrgorska krajina odigrali su važnu ulogu koja do današnjih dana u potpunosti nije valorizirana. Namjera ovoga rada je tome se prilježiti.

Mirovnim ugovorom između Ugarsko - Hrvatskog Kraljevstva i Osmanskog Carstva iz 1503. godine, Vrgorac je zajedno s Ljubuškim, Imotskim i Prološcem priznat osmanlijama. Međutim, grad je pod njihovu upravu došao i ranije. Izvori šute o padu Vrgorca i župe Gorske pod osmansku upravu. Istraživanje ovog problema započinjemo s dvjema suprostavljenim teorijama. Fra Vjeko Vrčić smatra da je Vrgorac pao pod osmansku vlast 1477. godine nakon pada Klobuka, kada su Turci krenuli u osvajanje Makarskog primorja.¹ S tim se slažu M. Franić² i M. Glibota. Potonji je kao dokaz u prilog potpadanja Vrgorca pod tursku vlast oko 1477. godine uzeo turski katastarski popis *defter*, izrađen u razdoblju između 1475. i 1477. godine, a na kojemu su popisani zemljoposjednici i porezni obveznici u Hercegovačkom sandžaku.³ U njemu se spominju vrgorska sela, ali ne i sam Vrgorac.

S druge strane, drugu teoriju iznio je fra Karlo Jurišić. On smatra da je Vrgorac pao pod Turke prije smrti turskog vazala i bivšeg franjevca Augustina Vlatkovića. To se dogodilo 1497. godine. Prema njemu Vrgorac je osvojen istovremeno kada i Imotski, dakle oko 1493. godine.⁴

Ovdje mi nije namjera pokušaj ubikacije točne godine u kojoj su Vrgorac i župa Gorska pali pod tursku vlast, ali možemo slobodno konstatirati da se to dogodilo u zadnjoj četvrtini 15. stoljeća. Nakon što su Turci osvojili srednjovjekovnu župu Gorsku, oni nisu zadirali u njen teritorijalni integritet, nego su je samo pretvorili u *nahiju* koja je nosila naziv „nahija Gorska župa“. Prvi put se spominje 1494. godine.⁵ Novoosnovana nahija u početku je potpadala pod drinski ili fočanski *kadiluk*. 1522. godine spominje se kao dio mostarskog kadiluka. Tijekom cijele turske vladavine Vrgorskom krajinom, on je bio u sklopu Hercegovačkog sandžaka koji se do 1580. godine nalazio u sastavu Rumelijskoga ejaleta sa sjedištem u Sofiji, a od 1580. godine nalazio se unutar Bosanskog pašaluka. Kad je 1562. godine osnovan Imotski kadiluk, Vrgorska krajina je priključena njegovom sastavu, a glavni glavni turski organ vlasti zadužen za ovo područje postao je imotski *kadija*.⁶

1. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, Vrgorac 1972., str. 25.

2. M. FRANIĆ, *Tragovima predaka – Vrgorskim krajem*, Zagreb 2006., str. 63.

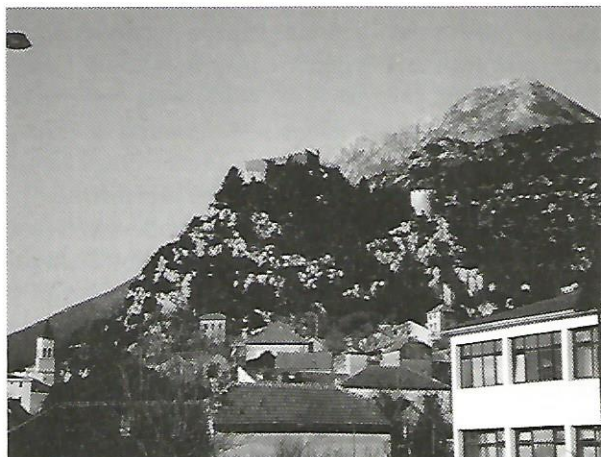
3. Milan GLIBOTA, *Oslobađanje Vrgorske krajine od Turaka i opis granice kroz Vrgorsku krajinu*, Vrgorac, list župe NBDM, broj 4., Vrgorac 2004, str. 9.

4. Karlo JURISIĆ, *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb 1972., str. 16.

5. Karlo JURISIĆ, *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, str. 18.

6. Milivoj FRANIĆ, *Tragovima predaka – Vrgorskim krajem*, str. 65.

Tijekom osmanske uprave Vrgorac je bio *dizdarija*, tj. mjesto s tvrđavom i malim vojnim garnizonom. Turci su ga 1519. godine nazivali „Hadgoracz“.⁷ Te je iste godine spomenutom tvrđavom upravljao *dizdar* Sulejman.⁸ Unatoč značajnom strateškom položaju, Vrgorac nije postao veće trgovište, ali se zahvaljujući svom položaju razvio u utvrdu lokalnog značenja. Utvrda je branila komunikacije s Makarskim primorjem i plodnim hercegovačkim poljima.

Slika 1. Vrgorska gradina koja dominira gradom

Podno srednjovjekovne utvrde koju su Osmanlije nadogradile i uredile, razvila se mala turska *kasaba* naseljena muslimanskim obiteljima. Tijekom mirnih godina Vrgorac nije imao poseban značaj trgovišta, kako sam već ranije naglasio, a 1626. godine utvrdu jer držao *dizdar* s trojicom *agâ*.⁹ Takva situacija nije mogla dugo potrajati. Zbog mletačko-osmanskih ratova u 17. stoljeću, Vrgorac se počeo postupno izgrađivati te ga je pred samo mletačko osvajanje branio niz obrambenih zidova, kula, običnih kuća, džamija i drugih fortifikacijskih objekata pogodnih za pružanje otpora. Većinu vrgorskih kula izgradili su ili nadograđivali Turci u nemirnim razdobljima između Kandijskog i Morejskog rata u drugoj polovici 17. stoljeća. Osim „Avale“, koja je izgrađena kao predstraža gradini, ostale se vrgorske kule nižu podno tvrđave od zapada prema istoku Vrgorca i imaju pogledom na plodnu Buninu. To dokazuje i odakle su mjestu prijetile najveće opasnosti, tj. iz smjerova Biokova i Rilića. Ove su kule bile namijenjene stanovanju, a u slučaju borbe i za pružanje otpora. Sve su dobile nazivlje po bivšim vlasnicima, podjednako iz turskih vremena i iz vremena mletačke uprave: Cukarinovićeve (Fratarska)¹⁰, Dizdarevićeve (Kapetanovićeve), Raosova (Hasan-bega Dizdarevića), Pakerova (Mujage Šabića) i Muminova (Mumin-age Atlagića). U Zavojanima, zaseok Ančići, nalazila se i kula bega Cukarinovića. Sve navedene kule do danas su sačuvane. To Vrgorcu omogućuje da ga po bogatstvu osmanlijske arhitekture uvrstimo u sam vrh dalmatinske i hrvatske ostavštine tog vremena.

7. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, str. 16.

8. Hazim ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1981., str. 162.

9. Karlo JURIŠIĆ, *Turska vladavina i kulturne prilike u Zabiokovlju 1493.-1717., god. s osobitim obzirom na postanak „Hasanaginice“*, Kačić, zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, godina 12., Split 1980., str. 156.

10. U ovoj se kuli 1891. godine rodio jedan od najvećih hrvatskih pjesnika Tin Ujević

Slika 2. Cukarinovićeve kula

Slika 3. Kula Avala

Još prije svih prijelomnih događaja u 17. stoljeću, Vrgorska krajina bila je slabo naseljena. Uz Vrgorac, gdje su živjeli ponajviše muslimani, u krajini se tad nalazio niz slabo naseljenih sela u kojima je živjela siromašna kršćanska *raja*. Mnoga od tih sela vuku svoj kontinuitet do današnjih dana.

Kandijski rat je situaciju dodatno pogoršao. Uz pljačku, porobljavanje, zaszede, glad i stalnu borbu tijekom ovog rata, Vrgorskom krajinu je poharala i kuga. Na većini područja na koje su Turci proširili svoju vlast, kako je poznato, bogatiji su se stanovnici često prihvaćali Islama da sačuvaju svoje posjede. U Vrgorskoj krajini, kao i u cijelom Biokovsko-neretvanskom području, nikada nije bilo masovnog prelaženja stanovništva na islam. Pojedinačnih slučajeva bilo je posebno u Vrgorskoj i Imotskoj krajini, ponajviše oko turskih utvrda. Uzroke slabe islamizacije pronaći ćemo i u činjenici siromaštva Vrgorske krajine, pa prelazak na Islam radi zadržavanja imetka nije bio čest slučaj.¹¹ Muslimanske obitelji u Vrgorac su stizale uglavnom kako bi tu obavljale činovničke i vojničke dužnosti.

Osmanska država priznavala je samo jednu religiju, a ostale su se nalazile u neravnopravnom položaju. Zbog svoje vjere, mnogi su izgubili živote. Iz tih je vremena narodna predaja sačuvala ime vrgorskog franjevca Ivana Rozića koji je mučki ubijen u Vrgorcu. Ranije se smatralo da su fra Ivana Rozića Turci ubili pred sam kraj svoje vladavine krajem 17. stoljeća. Relativno nedavno fra Karlo Jurišić je u zaostroškom samostanu otkrio dokument iz 1575. godine koji ovu predaju dovodi u pitanje.¹² U njemu se spominje franjevac Ivan koji se usprotivio nasilnom prikupljanju *vlatičine* u Vrgorcu, zbog čega ga je hercegovački mitropolit Savatije Sokolović dao objesiti. Ako se taj dokument odnosi na fra Ivana Rozića, onda je potpuno kriva teorija da su ga ubili Turci, premda se takvo nešto nije moglo dogoditi bez njihova znanja. K tome, datum njegove smrti pomaknut je stotinjak godina unazad.

U vremenima turske uprave Vrgorskom krajinom, kulturni je život bio u stagnaciji. Slično situacija bila je u prosvjetnim djelatnostima. Zbog toga je najviše patila obespravljena vrgorska kršćanska *raja*.¹³ Vjeruje se da je kod Vrgorca postojala crkva posvećena sv. Stjepanu. Ona je poslije srušena.

11. Karlo JURIŠIĆ, *Turska vladavina i kulturne prilike u Zabiokovlju 1493.-1717., god. s osobitim obzirom na postanak „Hasanaginice“*, str. 160.

12. Karlo JURIŠIĆ, *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, str. 239-241.

13. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, str. 27.

Iz turskog razdoblja zasigurno znamo za crkvu Gospina porođenja u Zavojanima. Makarski biskup fra Bartul Kačić 1636. godine je, pišući izvješće Rimskoj kongregaciji koncila u kojoj je opisivao stanje u zabiokovskim župama, za navedenu crkvu napisao: „(...) Prva se župa zove Vlaka, u kojoj ima sto kuća, a ima jednu crkvu pod imenom sv. Marije od porođenja. On ima sav potrebiti, ali postariji namještaj, jer su i sami stanovnici vrlo siromašni.“¹⁴ Biskup Marijan Lišnjić 1672. godine ne spominje ni jednu aktivnu crkvu Vrgorske krajine. Župnik je mise održavao na grobljima i u privatnim kućama, sa sobom noseći prijenosni oltar.¹⁵

Za svoje su vjerske potrebe muslimani u Vrgorcu imali omanju džamiju, a možda i osnovnu vjersku školu, tzv. *mekteb*. Nemamo potvrdu da je ona zaista postojala, ali fra Karlo Jurišić smatra, da ako je takva škola egzistirala u malom Prološću, sigurno je morala postojati i u većim turskim uporištima kao što su Imotski i Vrgorac.¹⁶

Budući je Makarsko primorje bilo odvojeno od Osmanskog carstva i pripojeno Mletačkoj Republici već početkom Kandijskoga rata (1645.-1669.), vrgorska je utvrda tijekom tog rata dobila na važnosti kao predstraža Hercegovine. Od tada su se zaredali upadi i pljačke vlaških odreda i mletačke vojske preko Rilića i Biokova u Vrgorsku krajinu i dalje Hercegovinom. To je značilo da se Vrgorac odjednom našao posred osmansko-mletačkog fronta. Naravno upadi i pljačke su dolazili i s drugih strana. Vrgorski muslimani igrali su značajnu ulogu u životu biokovskog područja tijekom čitavog 16. i 17. stoljeća. Često su upadali u Makarsko primorje te pljačkali i porobljavali stanovništvo. 1551. godine vrgorski muslimani zarobili su makarskog biskupa Vakacija, jer se zamjerio nekim Turcima. Pušten je kada su makarski franjevci za njega platili otkupninu. 1583. Turci su zarobili i drugog makarskog biskupa, Jurja Ugrinovića koji je bio u posjetu Vrgorskoj krajini.¹⁷ No, ima i svjetlijih primjera. 1637. godine šef financija Bosanskoga pašaluka Mahmud-efendija optužio je zaostroške franjevce, da su sakrili plijen koji je družina poznatog hajduka Mijata Tomića otela u pljački karavane sarajevskom trgovcu. Tom je tom prilikom jedanaest muslimanskih prvaka iz Vrgorca posvjedočilo u prilog obrane franjevaca. Oni navode da su „(...) spomenuti redovnici, koji se nalaze blizu našega grada Vrgorca, već preko 200 godina od carskog osvojenja bave se svojim poslom i vjerni su. Na njih nje nikada pala nikakva sumnja, niti je od njih poteklo kakvo ružno djelo.“¹⁸

Kronika makarskog franjevca Pavla Šilobadovića puna je zapisa o upadima i pljačkama, kako vrgorskih muslimana nad stanovništvom sela Makarskog primorja, tako i pohodima mletačkih i morlačkih jedinica u Vrgorskoj krajini.¹⁹ Ovdje ćemo spomenuti samo neke primjere: „1662. ilišćaka na 30. – otiđe naša četa pod Vrgorac i ubiše 4 Tu(r)čina a tri živa doveđoše.“²⁰ „1668. miseca marča na 5 – Salibaša Vrgorčanin, samo 6 druga, odvede iz Podace 4 čeljadi i vrati se zdravo doma u Vrgorac.“²¹

14. Karlo JURISIĆ, *Turska vladavina i kulturne prilike u Zabiokoolju 1493.-1717., god. s osobitim obzirom na postanak „Hasanaginice“*, str. 204.

15. Karlo JURISIĆ, *Crkve Biokovsko-Neretvanskog područja u doba turske vladavine (16.-17.st.)*, Kačić, zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, godina II., Split 1969. str. 131.

16. Karlo JURISIĆ, *Turska vladavina i kulturne prilike u Zabiokoolju 1493.-1717., god. s osobitim obzirom na postanak „Hasanaginice“*, str. 171.

17. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, str. 27.

18. Anđelko MIJATOVIĆ, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, Sinj-Duvno 1985., str. 24-25.

19. Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća, Split 1993., str. 15-70.

20. Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća, str. 19.

21. Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća, str. 42.

1620. godine stvoren je plan za opći ustanak na Balkanu, a u njemu su važnu ulogu igrala dvojica Vrgorčana. Naime, 11. studenog 1620. godine u Beograd su došle vođe balkanskih katolika i pravoslavaca pod izlikom kako se sastaju da bi pronašli najpogodniji način plaćanja danka Sultanu. No njihova je namjera bila potpuno drugačija. Namjeravali su podignuti veliku vojsku sastavljenu od Hrvata, Srba i Albanaca kojom bi se oslobodili turske vlasti. Naravno, od ovoga plana nije se zbilježilo ništa, ali je bitno spomenuti da je u toj zavjeri jedan od najvažnijih vođa bio franjevac iz Vrgorske krajine fra Petar Tomašević. Njegov brat Tomaš je namjeravao s šest tisuća ljudi napasti Mostar i poljuljati tursku vlast u cijelom području Hercegovačkog sandžaka. Činjenica da su dvojica Vrgorčana sudjelovala u takvom značajnom planu pokazuje kako se narod Zabiokovlja nije mirio s turskom vlašću i da je aktivno pružao otpor.²² Pri tom je narod često surađivao s kršćanskim silama svoga vremena.

Točnost ovih tvrdnji dokazuju dva dokumenta s kraja 16. stoljeća. Prvi je *dukala* mletačkog dužda Nicole Depontea napisana 5. travnja 1584. godine. U njoj je dužd istaknuo da su stanovnici Župe Gorske odani kršćanskoj vjeri te je zatražio da se prema njima lijepo postupi. Još je zanimljivija isprava koju je rimsko-njemački car Rudolf II. izdao u Pragu 3. travnja 1599. godine. On je istaknuo pritužbe stanovnika Zagvozda, Vrdova, Kozice, Dragljana, Vlake, Zavojana i Ravče, spram kojih se primorci loše odnose. Zbog tog ih je opomenuo i zatražio da se prema seljacima navedenih sela lijepo postupi.²³

Prve godine Kandijskog rata prošle su u znaku stalnih mletačko-osmanskih borbi. Dio tih borbi se odvio i na područjima Vrgorske krajine. Posebno teška bila je 1648. godina. U svemu je najviše patio narod, iskorištavan od objiju strana, u borbi za goli život - istaknuo se ipak svojim junaštvom i hrabrošću. Posebno vješt u regrutaciji vojske sastavljene od lokalnog stanovništva bio je mletački providur Leonardo Foscolo. Mnoštvo vrgorske *raje* se nakon oslobođenja Makarskog primorja preko Rilića prebacilo u Primorje. Vraćali su se samo da bi napadali turska naselja i komunikacije.

Prilika da se Vrgorac oslobodi došla je nakon turskog poraza pod Bečom 1683. godine, kada su Austrija, a godinu dana kasnije i njena saveznica Mletačka Republika, skupa s lokalnim morlačkim stanovništvom pokrenule velike protuofenzive u cilju osvajanja hrvatskih zemalja.

Oslobađanju Vrgorca od Turaka 1690. godine prethodila su dva neuspješna mletačkomorlačka napada na grad. Prvi je izveden 1685. godine. Grad je napala vojska od 1300 ljudi. O tom napadu fra Pavao Šilobadović u svojoj kronici piše: „ (...) Opale varoš ali gradu ne mogli ništa. Udario toliko diluvio (poplava) da se svak čudio i tako ostaviši vratiše u Primorje.“²⁴

Isto tako izvori bilježe još jedan napad Vlaha na Vrgorac koji se dogodio 1689. godine. Tom su prilikom zarobili nekoliko *spahija*, među kojima i agu Cukarevića, ali grad nisu osvojili.²⁵ Bila je to samo predigra onoga što će se dogoditi godinu dana kasnije.

Veliki doprinos borbi za oslobođenje dali su franjevci. Oni su oduvijek bili nosioci te sudionici narodnih pokreta u Dalmaciji. Nakon mletačkog osvajanja Vrlike, Knina i Primorja između Neretve i Cetine, vrgorski su Turci često upadali u i pljačkali podbiokovska mjesta. Franjevci su morali braniti samostan u Zaostrogu, a ta činjenica je možda još više potakla zaostroške franjevce da učine sve kako bi se Zabiokovlje oslobodilo od Turaka.

22. Karlo JURIŠIĆ, *Turska vladavina i kulturne prilike u Zabiokovlju 1493.-1717., god. s osobitim obzirom na postanak „Hasanagimice“*, str. 163.

23. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, str. 27-28.

24. Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća, str. 54.

25. Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.)*, Beograd 1962., str. 95-96.

Kao što postoje prijepori oko datuma kada je Vrgorac pao pod osmansku vlast, isto tako je u prošlosti bilo i s ubikacijom datuma i godine u kojima je Vrgorac osvojila mletačko-morlačka vojska. Danas su uglavnom poznati vjerodostojni izvori po kojima je jasno da je Vrgorac potpao pod mletačku vojsku u studenom 1690. godine. Razni povjesničari taj su datum pomiicali od 1689. do 1694. godine. Grga Novak je tvrdio da su Mlečani Vrgorac osvojili 1689. godine,²⁶ s čime se složio i Ante Ujević.²⁷ Jakša Ravlić je taj datum pomaknuo na 1692. godinu.²⁸ Najdalje je otišao Vjekoslav Klaić koji je za mletačko osvajanje Vrgorca uzeo 13. lipnja 1694. Kako se taj datum poklapa sa mletačkim napadom na Čitluk, prilikom kojeg su osvojeni veći dijelovi Vrgorske krajine, Klaić je vjerojatno datum osvajanja dijela krajine uzeo kao datum osvajanja Vrgorca.²⁹ Valentino Lago je ustvrdio da se to dogodilo 1690. godine.³⁰

Cvito Fisković je bio mišljenja, da izvještaj mletačkog časnika Rubia osvajanje Vrgorca smješta na 1689. ili 1690. godinu, kada se na položaju mletačkog generalnog providura nalazio Alessandro Molin o kojem čitamo u navedenom izvješću.³¹ Danas se hrvatska historiografija uglavnom slože oko datuma mletačkog osvajanja Vrgorca, tj. da se ono dogodilo 25. ili vjerojatnije 26. studenog 1690. godine. U najnovije vrijeme s tim datumom se složu svi relevantni povjesničari koji su se bavili ovom problematikom: Kasim Gujić,³² fra Karlo Jurišić,³³ Gligor Stanojević,³⁴ fra Vjeko Vrcić,³⁵ Milan Glibota³⁶ i Milivoj Franić.³⁷ Iako to u tekstu nije posebno naglasio, s 1690. godinom se složio i fra Stipan Zlatović, koji je u svom radu koristio izvore samostana u Zaostrogu, tj. bilješke tamošnjeg gvardijana fra Pavla Kačića-Barišića. Tim dokumentima je potvrđena godina osvajanja Vrgorca.³⁸

Prema jednom mletačkom izvještaju, isti taj fra Pavao Kačić-Barišić igrao je veliku ulogu u oslobađanju Vrgorca. Fra Pavao je navodno rođen 1582. godine u Sućurju, pa je u vrijeme osvajanja Vrgorca bio u dubokoj starosti, naime imao je 108 godina. Tijekom svog života istaknuo se kao provincijal u Bosni Srebrnoj od 1693.-1696. godine. Živio je navodno 115 godina. Kad je doznao da se mletačka ratna flota pod zapovjedništvom generalnog providura Alessandra Molina nalazi uz obalu Hvara, fra Pavao se usprkos starosti uputio ka providuru kako bi ga zamolio da povede vojsku na Vrgorac. S njime je tada pošao i fra Gabro Staničić. Zahvaljujući fra Pavlovim bilješkama koje je pisao na bosančici, danas znamo što se događalo na tom sastanku. On piše: „Na 1690. miseca novembra na 26 uze Vrgorac gospodin general Alesandro Molinac po kojega ja isti fra Pavao pođoh u Korčulu, i moli ga da se vrati da uzme rečenu forticu, koju mu ne vjerovaše da ćemo moći uzeti i kako se svršiti (...)“³⁹

26. Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2001., str. 175.

27. Ante UJEVIĆ, *Imotska krajina*, Imotski 1991., str. 126.

28. Jakša RAVLIĆ, *Makarska i njeno primorje*, Makarska 2000., str. 86.

29. Vjekoslav KLAJĆ, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, sv. 2, Zagreb 1881., str. 171.

30. Valentino LAGO, *Memorie sulla Dalmazia*, II., Venezia 1870., str. 215.

31. Cvito FISKOVIĆ, *Najstariji opisi i slike Vrgorca*, Bulletin zavoda za likovne umjetnosti JAZU, br. 3., Zagreb 1961. str. 122.

32. Kasim GUJIĆ, *Oslobođenje Vrgorca od Turaka*, Novo Doba, br. 278, Split 1934., str. 10.

33. Karlo JURISIĆ, *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, str. 25.

34. Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.)*, str. 98-99.

35. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, str. 31.

36. Milan GLIBOTA, *Oslobođenje Vrgorske krajine od Turaka i opis granice kroz Vrgorsku krajinu*, str. 10.

37. Milivoj FRANIĆ, *Tragovima predaka – Vrgorskim krajem*, str. 66.

38. Stipan ZLATOVIĆ, *Franovci Države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888. str. 160-162.

39. Fra Anđeo CVITANOVIC-DANKIĆ *Podaca, Gornje makarsko primorje*, Podački zbornik, Zaostrog-Podaca, 1999., str. 283.

Providur Molin je bio sklon osvajanju Vrgorca, ali kako je vidljivo iz prethodnog citata, on se bojava tehničkih problema koji bi mogli nastati tijekom prebacivanja vojske i ratnih sprava preko Biokova, s obzirom na to da pravih putova nije ni bilo. Fra Pavao ga je uvjeravao da je vojsku iz Primorja najbolje prebaciti u Vrgorsku krajinu preko planine Rilić te je providuru obećao svesrdnu pomoć franjevaca i stanovništva biokovskog područja. Kako je vrgorska *raja* godinu prije preko Rilića izbjegla u Primorje, Mlečani su mogli računati na veći broj morlačkih vojnika. Providur Molin je bio sklon Kačiću budući da ga je ovaj često izvještavao o kretanjima turske vojske u Zabiokovlju. S njim je djelovao i fra Antonio Mocato. Obojica su dobro poznavali kraj oko Vrgorca. Znali su da je tvrđava ispražnjena odlaskom vrgorske *raje* 1689. godine te da ju nije teško zauzeti. Dok su franjevci ispitivali stanje na terenu, zbila se jedna nepredviđena i za Mlečane korisna stvar. Saznali su da je vrgorski dizdar s dijelom garnizona pošao ka bosanskom paši. Fra Kačić je o tome odmah obavijestio providura Molina, a isto je ubrzo učinio i fra Antonio. Providur je s ovim njime uputio i jednog mletačkog časnika, čiji je zadatak bio izviditi područje oko Vrgorca.

Nakon očigledno povoljnih podataka koje su prikupljeni, mletački providur je naredio da se krene na Vrgorac. Oko 22. studenog 1690. godine u Zaoštrog su počeli pristizati mletački ratni brodovi. Oni su prevozili Poljičane iz Splita te brojne otočke borce i doveli ih u Zaoštrog. Ovo malo podbiokovsko mjesto postalo je velika mletačka baza u kojoj se svakodnevno gomilala hrana, oružje i ratne sprave. Nadalje, podizali su se brojni šatori gdje su smještane postrojbe. 25. studenoga, mletačko-morlačka vojska krenula je planinskim putovima preko Rilića na Vrgorac. Prema Vrgorc su dolazila i pojačanja iz Neretve. Zapovjedništvo nad mletačko-morlačkom vojskom u ovom pohodu preuzeo je podnarednik Mattie. Franjevci su igrali ulogu vodiča. Za vojskom se kretala brojna logistika sastavljena od žena koje su na svojim leđima prenosile barut, opremu i hranu te od natovarene tegleće stoke. Nakon nekoliko sati vojska je stigla pred Vrgorac.

Vrgorska utvrda imala je tada vrlo tvrde zidove, a pošto su sva vrgorska polja bila poplavljena, pomoć je jedino mogla stići preko jednog mosta. Mletačka vojska sastavljena od oko 400 prekomoraca, ojačana franjevcima te pukom Vrgorske i Imotske krajine, zauzela je most, a guvernatur Antičić sa 1 000 primoraca je zauzeo prolaz. Stigli su i serdari Nonković i Bebić s većim brojem neretvana. Uzima se da je providur na vrgorsku tvrđavu poslao 3 000 vojnika, što regularnih što plaćeničkih, premda mi se ta brojka čini pretjeranom.⁴⁰

Prvi napad na Vrgorac izvele su morlačke postrojbe, a smatra se da je napad krenuo iz smjera Ercegova sela. Morlaci su ubrzo zauzeli glavnu kulu i zatražili od Turaka u utvrdi da se predaju. Turci su to odbili jer su se nadali pojačanjima iz Hercegovine. Zbog istog tog razloga mletačko je zapovjedništvo smatralo da se utvrda mora što prije zauzeti. Mletačka je artiljerija probila njen zid na jednom mjestu, ali juriš nije dolazio u obzir zbog prejakog turskog otpora na tom dijelu. Turska posada je tada napala grenadire i minere svim što im je bilo na raspolaganju: puščanom vatrom, kamenjem, vrelom vodom i posudama sa zapaljivim prahom i uspela spriječiti prethodnicu u pothvatu.⁴¹

Sličan neuspjeh doživio je i koordinirani mletačko-morlački napad na drugi zid vrgorske utvrde. Pokušali su probiti zid na pogodnom mjestu, kako bi upali u utvrdi i svladali neprijateljski garnizon. Njihov je napad osmanska vojska odbila.

40. Milan GLIBOTA, *Oslobađanje Vrgorske krajine od Turaka i opis granice kroz Vrgorsku krajinu*, str. 11.

41. A.S.V. Prov. Gen. in Dalm. Et Alb f. 531. Di galera San Zorzi di Liesina 28 novembre 1690.; preuzeto iz Gli-gor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.)*, str. 100.

Treći pokušaj izvela su osmorica morlačkih dobrovoljaca koji su usprkos pušcanoj vatri uspjeli probiti zid tvrđave na pogodnu mjestu i postaviti mine. Istovremeno se prema Vrgorcu probijao vrgorski dizdar sa pojačanjima od 500 ljudi. Namjeravao je razbiti mletačku opsadu grada. Uspio je doći do mosta koji su čuvali mletački prekomarinci, pa zbog prejakog mletačkog otpora i poplavljenih polja nije mogao dalje. Više nije bilo ni vremena. Pobjavši se da će ih mletački mineri dići u zrak, turski vojnici su se odlučili predati, uz uvjet da im se naoružanima dopusti napuštanje grada. Mlečani su pristali i sutradan su 34 turskih vojnika napustila Vrgorac, a nadintendant Marinović ih je otpratio do Ljubuškog.

Uz ovu verziju događaja koju nam donosi mletački izvještaj iz 1690. godine, moramo spomenuti i izvor koji je u direktnoj suprotnosti sa navedenim izvještajem. Fra Pavao Kačić-Barišić, kojeg sam već spomenuo, u svojim bilješkama, u nastavku opisivanja sastanka s providurom Molinom kaže kako je Vrgorac zauzet bez ispaljenog topa: „(...) Pomoću Božjom uzesmo bez Lumbarde.“⁴²

Povijesna znanost ni ovdje nije na čistu što je istina, premda većina naginje mletačkoj verziji. Dali su Mlečani zaista Vrgorac osvojili u borbi, ili su istinite riječi fra Pavla Kačića-Barišića o mirnom preuzimanju grada? Mišljenja sam da su mletački izvještaji vjerodostojniji, jer usprkos mogućim pretjerivanjima, ipak je riječ o službenom dokumentu Mletačke države. S druge strane Fra Pavao je u vrijeme osvajanja Vrgorca bio jako star, navodno je imao 108 godina. Mogućnost pogreške u tim godinama je više nego moguća, ma o kome se radilo.⁴³

U borbama za Vrgorac posebno se istakao vrgorski serdar i narodni junak Rade Miletić. Njegova biografija je vrlo zanimljiva. Rođen je u crnogorskom selu Cuce 1667. godine. Već je u djetinjstvu postao siročić, a preživljavao je čuvajući stoku u crnogorskim planinama. U jedanaestoj godini napustio je rodnu zemlju i prešao u Dalmaciju, u samostan Zaostrog. Tu se preobratio na katolicizam i dobio krsno ime Mijo (Mihovil). U samostanu je ostao s namjerom da postane svećenik, ali ubrzo je napustio školu kako mu je sablja ipak bila draža. U to su vrijeme vrgorski i drugi muslimani često prelazili planinu Rilić i napadali Zaostrog. Rade je često sa svojim kolegama branio mjesto i samostan te je tako postao vješt s oružjem. Tijekom Morejskog rata Miletić je napustio samostan i krenuo u borbu protiv Turaka u dalmatinskim brdima. Iskazao se u mnogim borbama.⁴⁴ Smatra se da je u osvajanju Vrgorca 1690. godine odigrao važnu ulogu. Njegovo junaštvo za opsade Vrgorca ostalo je zapisano u narodnim pjesmama. Fra Andrija Kačić-Miošić posvetio mu je čak osam strofa u pjesmi *Slidi pisma od vitezova vrgorskih* koju je objavio u drugom izdanju svoga djela *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*.

Zbog svih zasluga mletački providur Girolamo Cornaro imenovao je Miletića serdarom cijele Vrgorske krajine. Umro je u Vrgorcu u 70. godini, 1737. godine. Zahvaljujući svom junaštvu, ostao je zapamćen preko narodne predaje do danas.

42. Fra Anđeo CVITANOVIĆ-DANKIĆ, Podaca, Gornje makarsko primorje, str. 283.

43. U vidu rasvjetljavanja ovog povijesnog događaja ovdje moramo spomenuti i kroniku fra Luke Vladimirovića, izdanu 1770. godine u Veneciji. Autor je u pisanju kronike koristio arhivske spise zaostroškog franjevačkog samostana. U knjižici od 57 stranica, podijeljenoj na deset poglavlja, oslobođanju Vrgorca posvećeno je deseto poglavlje. Fra Luka piše kako je fra Pavao bio inicijator napada na Vrgorac. No u nastavku kaže kako nakon sastanka sa providurom fra Pavao nije mogao otići sa mletačkog broda jer ga je Molin držao takoreći taocem sve dok nije došla pouzdana vijest da je Vrgorac osvojen. Po primitku takve vijesti on je iz zahvalnosti nagradio fra Pavla i franjevce imovinom u Vrgorskoj krajini, i odredio da se provincijalni kapitul održi u Šibeniku, na kojem je fra Pavao 1693. godine izabran za provincijala. Više o kronici v. ZBORNİK O LUKI VLADIMIROVIĆU, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Luka Vladimirović i njegovo djelo“ Visovac, Zaostrog, 3. – 4. studenoga 2005., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2006.

44. Kasim GUJIĆ, *Oslobođenje Vrgorca od Turaka*, str. 10.

Nad grobom mu je postavljena ploča s natpisom: „U Vrgorcu dne 16. ožujka 1737. umro je Mijo Miletić serdar, snažni vitez i najjači junak, umet Turaka koji za vrijeme rata odsiče 99 turskih glava. Na svojem krevetu mirno usnu u Gospodinu.“ Nakon izgradnje nove vrgorske crkve svečano su prenesene kosti Rade Miletića iz starog groba i položene u novi u crkvi.

Po oslobođenju Vrgorca, mletačko je zapovjedništvo u ovdašnjoj tvrđavi postavilo odred mletačkih vojnika i odred prekomarinaca. Providur Molin je dekretom iz 1690. godine osnovao vojničku župu svetog Ante Padovanskog koja je služila vojnicima vrgorske tvrđave. Župu je predvodio svećenik kojeg je plaćao vojni garnizon smješten u utvrdi.⁴⁵

Koristeći dokumente samostana u Makarskoj, Zlatović piše kako je nakon oslobođenja Vrgorca 25 ondašnjih muslimana pokršteno. Za suradnju s mletačkim vlastima tijekom osvajanja Vrgorca, franjevcima je providur Molin poklonio Cukarinovićevu kulu. Džamija je pretvorena u crkvu, što je to bio običaj po kršćanskom osvajanju turskih mjesta, a zaostroški franjevci su dobili zemljišta u poljima Rastoku i Jezeru i selima Plani, Zavojanima, Kotezima i Kljenku.⁴⁶ Za zasluge u oslobađanju Vrgorca providur Molin se 26. studenog 1690. godine posebno zahvalio gvardijanu zaostrogškog samostana fra Pavlu Kačiću-Barišiću.⁴⁷

O stanju u Vrgorcu nakon osvojenja 1690. godine pokazuje nam tekst s opisom i crtežom Vrgorca. Potječe iz spisâ starog trogirskog arhiva koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru. Radi se zapravo o prijepisu izvještaja što ga je mletački časnik Rubie(?) uputio mletačkom generalnom providuru Molinu.⁴⁸ Pisac izvještaja naglašava da je providura o zauzimanju Vrgorca već usmeno obavijestio, ali ipak smatra svojom dužnošću da mu još jednom pokaže značaj zauzeća tog mjesta u kojem je i on sam sudjelovao.⁴⁹ Ovdje prenosim prijevod dijela tog izvještaja:

„Vrgoračka tvrđava je na visokoj i odasvud strmoj stijeni. Ima izgled četvorine visoke nešto više od dvadeset i pet koračaja s dvije ravne i dvije zaobljene strane. Prvi njen dio prislanja se uz drugi koji ima otprilike promjer od osam koračaja, s kućom za stražare. Na najvišem vrhu tvrđave uzdiže se treći ograđeni dio, jaka kula vrh žitve i prestirme stijene na koju se iz donje utvrde uzlazi stubama, dok joj se izvana ne može nikako pristupiti. Ta kula brani tvrđavu i oba varoša. Na njoj je 12 dobro sačuvanih kuća i bunar dubok 18, a širok 4 stope. Pedesetak koračaja od vrata tvrđave je posebna kula nalik na onu Norinsku, ali jača od nje svojim skoro nepristupačnim položajem. Stiti odasvud pristup i vrata tvrđave koju pak nju uzajamno brani čitavom jednom stranom u kojoj je i zdenac. S lijeve i desne su dvije povećće varoši s nekoliko kula neusporedivo jačih od onih u Trebinju. Ima četrdesetak branitelja, a naoružana je sa šest perijera, šest pušaka, četiri puške na stalku i dva mala falkoneta. Moći će se braniti od navale koju bi neprijatelj mogao poduzeti. Utvrda je veoma vrijedna jer je po svom položaju neosvojiva, omogućuje Mletačkoj Republici, potraje li Morejski rat s Turcima, osvajanje Imotskog i Ljubuškog, Čitluka i Mostara.“⁵⁰

45. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, str. 74.

46. Uz crkvu stajao je i stari turski minaret koji je 1861. godine srušen i na njegovom je mjestu sazidan zvonik. Sama crkva bila je vrlo malena, više se sličila kapeli. Srušena je 1913. godine, a na njenom mjestu izgrađena je katolička crkva.

47. Fra Ivan JUKIĆ, 310. obljetnica oslobođenja Vrgorca od Turaka, Vrgorac, list župe NBDM, broj 1., Vrgorac 2000., str. 59.

48. Zbog loše čitljivosti nije bilo moguće pročitati puni naziv imena ovog mletačkog časnika; Cvito FISKOVIĆ, *Najstariji opisi i slike Vrgorca*, str. 122.

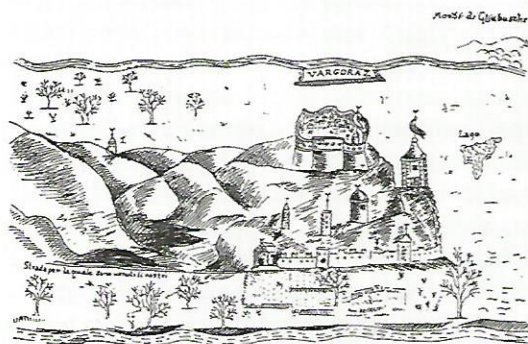
49. Crtež i izvještaj su omotani u posebni papir na kojem piše: *Informazione della fortezza di Vergoraz. Izvještaj nosi naslov: Copia d' informazione dana da signor conte di Rubie(?) sergente generale dell' armi all' illustrissimo et eccellentissimo Alesandro Molin procuratore generale in Dalmazia et Albania; Cvito FISKOVIĆ, Najstariji opisi i slike Vrgorca*, str. 136-137.

50. Cvito FISKOVIĆ, *Najstariji opisi i slike Vrgorca*, str. 122-123.

Uz tekst je pridodan na brzinu nacrtan Vrgorc (vidi sliku 4.). Cvito Fisković za njega kaže: „Crtan je loše gušćijim perom, ali daje ipak vjernu sliku položaja i slaže se uglavnom s inače ponešto nejasnim opisom u izvještaju (...)“⁵¹

Na crtežu se lijepo vide svi turski fortifikacijski objekti na čelu sa tvrđavom koja se nalazi na vrhu stijene. Vidljiv je i obrambeni zid koji je povezivao kule, kuće iz izvještaja te turski minaret.

Osvajanjem Vrgorca Mlečani su povećali svoje operativne mogućnosti u južnoj Dalmaciji, jer se tvrđava nalazila između Zadvarja i Norina i štitila ova dva utvrđenja.⁵² Mletački senat je zauzimanje Vrgorca ocijenio kao veliki uspjeh.⁵³ Poslije oslobođenja mjesta nije nastupilo mirno razdoblje, a granične borbe su se nastavile.

Slika 4. Kopija crteža Vrgorca iz 1690. godine koja je pridodan mletačkom izvješću

Usprkos činjenici što je Vrgorac bio osvojen, veći dio tog kraja ostao je pod Turcima. Prilika za oslobođenje stvorena je 1694. godine kada je providur Dolfin odlučio napasti tursko uporište Čitluk nedaleko od Gabele. Providur je 10. lipnja u Splitu podijelio vojsku na dva dijela i jednu polovicu uputio kopnom prema Čitluku, a drugu morem prema Neretvi. 13. lipnja mletačka vojska je osvojila zapadne dijelove Vrgorske krajine. U nekim radovima koji su se bavili ovom temom često se naglašava da je mletačkim pohodom od 1694. oslobođena cijela Vrgorska krajina, što nije točno.⁵⁴ Mirom u Srijemskim Karlovima koji su zaraćene strane potpisale početkom 1699. godine, određena je nova granica između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva koju je mletačko-turska komisija na terenu oko Vrgorca detaljnije odredila do rujna 1699. godine. Granica je označena sa 13 gomila i podijelila je Vrgorsku krajinu na dva dijela. Nakon graničnog luka oko Vrgorca uslijedilo je još osam gomila. Zapadni su dijelovi krajine s Vrgorcem potpali pod mletačku vlast, a istočni dijelovi krajine su još osamnaest godina ostali pod osmanskom upravom. Granica je podijelila neka sela, što je pricinjavalo velike probleme stanovništvu. Granica je dobila ime po mletačkom komesaru za razgraničenje Giovanniju Grimaniju i prozvana je *Linea Grimani*, a novoosvojeno mletačko područje koje se nalazilo zapadno od te linije prozvano je novim posjedom ili *acquisto nuovo*.

51. Cvito FISKOVIĆ, *Najstariji opisi i slike Vrgorca*, str. 124.

52. Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.)*, str. 100.

53. A.S.V. Sen sevr. F. 117 16 decembre 1690 in Pregadi; preuzeto iz: Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.)*, str. 100.

54. Kasim GUJIĆ, *Oslobođenje Vrgorca od Turaka*, str. 31.

Mletački dio Vrgorske krajine bio je nakon oslobođenja u katastrofalnoj demografskoj situaciji. Planinski dijelovi krajine bili su potpuno opustošeni. U to su vrijeme mletačke vlasti pregovarale sa starješinama hercegovačkih sela Mostarskog Blata, Bročna i Goranaca o preseljenju na mletački teritorij. Mlečani su provodili takvu politiku u cilju naseljavanja krajeva oko njihovih novoosvojenih tvrđava u Dalmatinskoj zagori, jer su znali da će im morlačke čete biti od velike vojne važnosti u obrani mletačkog teritorija. Usprkos dogovorima između seoskih starješina navedenih sela oko Mostara i mletačkog providura, stanovništvo nije htjelo preseliti. Kako bi ih na to prisilili, Mlečani su zapalili trinaest sela oko Mostara i na taj način dali do znanja tamošnjem stanovništvu da će ih smatrati neprijateljima ukoliko ne budu surađivali i ako se ne presele u dalmatinsku Zagoru i Primorje. Mletačka represija morlacima nije dala izbora nego da prihvate njihova traženja. U ožujku 1694. godine generalni providur se sastao sa starješinama mostarskih sela. Tu je određen dan kad bi egzodus trebao započeti. Mjesec dana poslije 800 hercegovačkih obitelji s 5 000 članova preselilo je na mletački teritorij. Dio stanovništva naselio se oko tvrđava u Vrgorcu i Zadvarju s obavezom da brane ove tvrđave.⁵⁵ Poslije oslobođenja Vrgorac je potpuno izmijenio svoju etničku sliku. Više nije bilo muslimanskih obitelji ili ih je bilo u vrlo malom broju, a grad je postao dominantno katolički. Zlatović piše kako se za preseljenje hercegovačkih obitelji osobno zauzeo provincijal fra Frano Radić Budalić koji je uz dogovor s hercegovačkim svećenicima i serdarom Bebićem doveo te obitelji u Dalmaciju.⁵⁶ Nisu plaćali desetinu, što znači da su imali status krajišnika. Također su naseljeni i krajevi oko Zavojana. O seobama stanovništva u Dalmaciju govori dokument od 28. listopada 1692. godine. Tu vidimo da je providur Dolfin dodijelio stanovnicima Mostarskog Blata sela Zavojane, Stilja i Hadži Lukovo sa zemljama i kućama, koje su pripadale Salih-agi Đikiću. Iz dokumenta je vidljivo da se na područje Zavojana doselilo 25 obitelji s ukupno 200 članova pod vodstvom Ivana Rašića. On je ostao starješina i posrednik između svoga naroda i mletačkih vlasti. Naseljenici u Zavojanima morali su plaćati desetinu u ime priznanja mletačke vlasti.⁵⁷

Mletački providur Semitecolo je 1696. godine u Sinju donio dekret kojim je dopustio franjevcima da se brinu za vjerske potrebe doseljenog stanovništva.⁵⁸ Za vjerske potrebe doseljenika trebala se brinuti crkva sv. Marije u Zavojanima.

Dana 8. prosinca 1714. godine Osmansko Carstvo je najavilo rat Mletačkoj Republici u namjeri da joj oduzme Moreju (Peloponez). Rat je započeo 1715., a godinu dana poslije u njega se uključila i Austrija. Ovaj rat okončan je Požarevačkim mirom koji su zaraćene strane sklopile 1718. godine. Njime je dogovorena granica koja je išla između Cetine i Neretve istočno od Imotskog, Vrgorca i Metkovića. Osvojena je Imotska krajina i istočni dijelovi Vrgorske krajine na koje se proširilo ime Dalmacija. Ovo područje su Mlečani zvali *Aquisto novissimo*. Tada podignute granične gomile kod Banje, Potprologa i Crvenog Grma vidljive su do danas. Ovim zadnjim razgraničenjem, Vrgorska krajina bila je uključena u sastav Mletačke Republike, a povučena granica zadržala se do danas.

55. Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.)*, str. 123-124.

56. Stipan ZLATOVIĆ, *Franovci Države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, str. 162.

57. Marko BAJTO i Marko BUKLIJAŠ, *Vrgoračko Zabiokovlje*, Zagreb 2005., str. 23.; Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.)*, str. 100.

58. Vjeko VRČIĆ, *Vrgorska krajina*, str. 75-76.